

शिवजी विश्वविद्यालय कोल्हापूर शाखे विद्युत्प्रकाशित

शिवविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Refereed Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यार्थीत अनुदान अख्येन नवी दिग्दी मान्यता अ. अ. ६४१०५)

वर्ष अकरावे : अंक तिसावा । एप्रिल-मे-जून २०२२

महाराष्ट्र शासन आदर्श शिक्षण संस्था पुरस्कार प्राप्त
श्री प्रिन्स शिवाजी मराठा बोर्डिंग हाऊस, कोल्हापूर संचालित

न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

Reaccredited By NAAC Grade 'A+'

१९९० नंतरची मराठी कादंबरी

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित

शिवाजी संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Referred Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष अकरावे : अंक तिसावा

एप्रिल-मे-जून २०२२

१९९० नंतरची मराठी कादंबरी

● संपादक ●

नंदकुमार मोरे

● संपादक मंडळ ●

एकनाथ पाटील । शामसुंदर मिरजकर । गोमटेश्वर पाटील । मांतेश हिरेमठ

● अतिथी संपादक ●

डॉ. व्ही. एम. पाटील

प्राचार्य, न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

गुंडोपंत पाटील

मराठी विभाग प्रमुख, न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

● अतिथी संपादक मंडळ ●

अरुण शिंदे । दीपककुमार वळवी । सुजय पाटील । गोमटेश्वर पाटील । मांतेश हिरेमठ

● प्रकाशक ●

प्रकाश दुकळे

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर

द्वारा : 'शब्दगंध', प्लॉट नं. ३/ब, नृसिंह कॉलनी,

फुलेवाडी रिंगरोड, कोल्हापूर-४१६०१०

● मुद्रक ●

भारती मुद्रणालय

८३२, ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर. फोन नं.: ०२३१-२६५४३२९

मूल्य : ३००/-

ही संशोधन पत्रिका प्रकाशक डॉ. प्रकाश दुकळे, यांनी शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर यासाठी भारती मुद्रणालय, कोल्हापूर येथे छापून 'शब्दगंध', प्लॉट नं. ३/ब, नृसिंह कॉलनी, फुलेवाडी रिंगरोड, कोल्हापूर-४१६०१० येथे प्रकाशित केली. या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

अंतरंग

संपादकीय २
१. नव्वदोत्तरी मराठी आदिवासी कादंबरीतील भिल्ल जमातीचे संस्कृती चित्रण	प्रा. डॉ. कांचन नलवडे ७
२. १९९० नंतरच्या कादंबरीतील लैंगिक जाणिवा	डॉ. वैजयंती जाधव-भोसले १२
३. १९९० नंतरची मराठी विज्ञान कादंबरी	डॉ. गीता गवस-येर्लेकर १८
४. आंबेडकरी विचार असणारी १९९० नंतरची मराठी कादंबरी	डॉ. विनोद कांबळे २३
५. १९९० नंतरच्या मराठी कादंबरीचे बदलते स्वरूप	डॉ. अशोक सदाशिव तवर ३०
६. १९९० नंतरच्या ग्रामीण कादंबरीतील पडझडीचे चित्रण.	प्रा. सौ. प्रेरणा एल. चव्हाण ३९
७. १९९० नंतरची दलित कादंबरी	डॉ. प्रताप गायकवाड ४३
८. जागतिकीकरण आणि १९९० नंतरची मराठी ग्रामीण कादंबरी	प्रा. मृदुला जयंत वाघमारे ४८
९. १९९० नंतरच्या मराठी कादंबरीतील नैतिकता	डॉ. प्रकाश आप्पासो हुलेनवर ५३
१०. आदिवासी कादंबरीतील व्यवसाय आणि भाषा	प्रा. डॉ. पांडुरंग ऐवळे ५८
११. जागतिकीकरण आणि १९९० नंतरची मराठी कादंबरी	प्रा. डॉ. नामदेव कृष्णा मोळे ६३
१२. १९९० नंतरच्या ग्रामीण कादंबरीतील स्त्रीचित्रण	प्रियांका अशोक कुंभार ६८
१३. '१९९० नंतरच्या कादंबरीचा आकृतीबंध'	प्रा. वैशाली श्रीकांत गुंजेकर ७१
१४. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कादंबरीतील शोषणव्यवस्थेचे चित्रण	श्री. रघुनाथ आण्णा मुडळे ७८
१५. जागतिकीकरण आणि १९९० नंतरची मराठी कादंबरी	श्री. अशोक जनार्दन पाटील ८२
१६. नव्वदोत्तरी कादंबरीतील माध्यमांतर	डॉ. अजित यल्लाप्पा कांबळे ८६
१७. १९९० नंतरच्या मराठी आत्मकथनात्मक कादंबरीतील नांगरे पाटलांची विजिगीषू वृत्ती	प्रा. डॉ. संग्राम गोपीनाथ थोरात .. ९१
१८. १९९० नंतरची मराठी कादंबरी आणि चित्रपट	डॉ. हेमंत नामदेव कुंभार ९७
१९. १९९० नंतरची मराठीतील स्त्री लिखित - कादंबरी	प्रा. डॉ. स्वाती दीपक दामोदरे ... १०२
२०. 'नव्वदोत्तरी ग्रामीण कादंबरीतील स्त्री जाणिवा'	प्रा. संगीता नामदेव खरात १०८
२१. १९९० नंतरच्या मराठी कादंबरीतून येणारे धनगर समाजातील 'स्त्री'चित्रण	डॉ. संदीप भ. वाकडे १११
२२. नव्वदोत्तरी मराठी कादंबरी आणि चित्रपट माध्यमांतर	प्रा. डॉ. सागर अशोक लटके ११७
२३. जागतिकीकरणानंतरची कृषी जीवनाचा वेध घेणारी कादंबरी	प्रा. मोहन बाबुराव चव्हाण १२६
२४. १९९० नंतरची महानगरीय कादंबरी	प्रा. डॉ. सुकुमार दादू आवळे १३१
२५. धूळपावलं - राजकारणाने विदिर्ण समाजाचे चित्रण	प्रा. डॉ. विठ्ठल नामदेव रोटे १३७
२६. नव्वदोत्तरी कादंबरीतील ग्रामसंवेदना	प्रा. सुहास व्यंकटेश कुलकर्णी ... १४१
२७. तसलिमा नासरीन यांच्या 'लज्जा' कादंबरीतील सामाजिक प्रश्न	प्रोफेसर डॉ. सुभाष वाघमारे १४६
२८. महेंद्र कदम यांच्या तणस कादंबरीची स्त्रीवादी मीमांसा	प्रा. डॉ. सुवर्णा नामदेव पाटील .. १५२
२९. नव्वदनंतरच्या स्त्री-लिखित मराठी कादंबरीतील नवे भान	सुस्मिता आनंदा खुटाळे १५६
३०. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कादंबरीतील ग्रामसंवेदनाच्या पडझडीचे चित्रण	श्रीमती सुरेखा बसाप्पा व्हसमने .. १६२
३१. पीक आणि मराठी कादंबरी	डॉ. सुरेश बाळकृष्ण शिंदे १६६
३२. 'हिंदू' कादंबरीतील कृषी व स्त्रीजीवन चित्रण	डॉ. तातोबा बदामे १७३
३३. नव्वदोत्तरी कादंबरीतील आधुनिक विचारांच्या स्त्रीव्यक्तिरेखा	शैला आनंदराव क्षीरसागर १७९

१९९० नंतरच्या मराठी आत्मकथनात्मक कादंबरीतील नांगरे

पाटलांची विजिगीषू वृत्ती

प्रा. डॉ. संग्राम गोपीनाथ थोरात

किसन वीर महाविद्यालय, वाई

प्रस्तावना

चरित्र व आत्मचरित्रांनी समृद्ध असणाऱ्या मराठीमध्ये साठोत्तरीनंतर आत्मकथनात्मक कादंबरीचा ओघ वाढला. आपल्याला आलेले अनुभव इतरांना सांगावेत, त्यातून इतरांनी ऊर्जा घ्यावी या भावनेतून तत्कालीन नवशिक्षित तरुण लिहू लागले. शिक्षक, राजकारणी, पत्रकार, अधिकारी, कलाकार, व्यापारी, शास्त्रज्ञ आपापले अनुभव शब्दबद्ध करू लागले. यशवंतरावांच्या 'कृष्णाकाठ' पासून शरद पवार यांच्या 'लोक माझे सांगाती' पर्यंतचा विचार केल्यास राजकारणाचा एक मोठा पट महाराष्ट्रासमोर उलगडला जातो. जयंत नारळीकर, देवदत्त दाभोळकर, विजय भटकर, अनिल काकोडकर, वसंत गोवारीकर, निरंजन घाटे यांचे लेखन वाचून विद्यार्थ्यांच्या मनात शास्त्रज्ञ होण्याची मनीषा निर्माण झाली. प्र. के. अत्रे, कुमार सप्तर्षी, अरुण टिकेकर, उत्तम कांबळे, संदीप काळे, विजय चोरमारे, कुमार केतकर, संतोष शेणई यांचे वास्तवदर्शी विचार व पत्रकारितेतील बारकावे त्यांच्या लेखनातून परावर्तीत होतात. बॅरिस्टर पी. जी. पाटील, प्राचार्य शिवाजीराव भोसले, शांता शेळके, द. ता. भोसले, प्राचार्य यशवंत पाटणे यांची ओघवत्या भाषेतील भाषणे व लेखन समाजाला शैक्षणिक विचार देऊन जातात. श्रीराम लागू यांचे 'लमाण', दादा कोंडके यांचे 'सोंगाड्या', काशिनाथ घाणेकर यांचे चरित्र 'नाथ हा माझा', तसेच हंसा वाडकर 'सांगत्ये ऐका', या कलाकारांचे स्वानुभव चित्रपटसृष्टीतील चांगल्या वाईट गोष्टींचा उहापोह करतात. लक्ष्मण माने यांची 'उपरा' ते नवनाथ गोरे यांची 'फेसाटी' मधून भटक्या विमुक्तांच्या व्यथा वेदना व्यक्त झाल्या आहेत. तर दया पवार (बलुतं), प्र. ई. सोनकांबळे (आठवणींचे पक्षी), किशोर काळे (कोल्हाट्याचं पोर) ही आत्मकथने दलित समाजात जीवन जगत असताना करावा लागणारा संघर्ष आणि त्यांची यशोगाथा आपल्यासमोर मांडतात. मराठीमध्ये आत्मपर लेखनाची परंपरा जुनी आहे. नामदेव, तुकाराम, बहिणाबाई यांच्यापासून ती आहे. परंतु खऱ्या अर्थाने आत्मचरित्राची सुरुवात झाली ती १९ व्या शतकाच्या मध्यानंतरच. व्याकरणकार दादोबा पांडुरंग यांनी ती केली. 'आत्मकथन, आत्मकथा व आत्मचरित्र हे सामान्यपणे सापेक्ष किंवा सारखाच अर्थ ध्वनित होणारे शब्द आहेत.'^१ इथे मराठीतील चरित्र, आत्मचरित्र व आत्मकथन यांचा धावता आढावा घेतला असला तरी सदर लेखात आत्मकथनात्मक कादंबरीचा विचार मांडला आहे.

स्पर्धा परीक्षा देऊन अधिकारी बनण्याचे स्वप्न उराशी बाळगून, गावाचा त्याग करून शहरामध्ये राहून यश मिळविण्यासाठी रात्रीचा दिवस करणे, हा आजच्या पदवीधर तरुणांचा ध्यासच बनला आहे. यशस्वी अधिकारी झालेल्या लोकांनी आपले अनुभव शब्दबद्ध करून त्यांचा उत्साह द्विगुणीत करण्याचे काम धडपडणाऱ्या तरुणाईसाठी केले आहे. 'गरुडझेप' - भरत आंधळे, 'ताई, मी कलेक्टर व्हयनू' व 'धडपडणाऱ्या तरुणाईसाठी' - राजेश पाटील, 'एक स्वप्न पाहिलं' - डॉ. राजेंद्र भारुड,

किंते अंधाराचे जाळे' - कृष्णगोपाल तिवारी, 'अभ्यास ते अधिकारी' - मनोहर भोळे ही त्यांची काही उदाहरणे देता येतील. यामध्ये विद्यास नांगरे पाटील यांच्या 'मन में है विश्वास' व 'कर हर मैदान फतेह' या दोन आत्मकथनात्मक कादंबऱ्या आजच्या तरुणाईला दिशादर्शक ठरत आहेत.

लेखक परिचय

तथा मुंबई शहराच्या कायदा आणि सुव्यवस्थेचे पोलिस सहआयुक्त या पदावर कार्यरत असणाऱ्या विद्यास नांगरे पाटील यांच्याविषयी ब्रौलायचं म्हटल्यास 'बस नाम ही काफ़ी है।' असे म्हणता येते. बारावीपर्यंत विज्ञान शाखेचे विद्यार्थी असणारे नांगरे पाटील पुढे शिवाजी विद्यापीठाच्या कला शाखेला प्रवेश घेऊन इतिहास विषयात पदवीधर होतात, ही गोष्ट कला शाखेत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या मनातील न्यूनगंड घालविण्यास मदत करेल. १९९७ च्या बॅचचे ते आय. पी. एस. अधिकारी आहेत. एकाचवेळी आय. पी. एस. अधिकारी, उपजिल्हाधिकारी, आणि विक्रीकर निरीक्षक या पदावर त्यांची निवड झाली होती. विविध जिल्ह्यांत जिल्हा पोलिस अधीक्षक, दक्षिण मुंबई पोलिस उपायुक्त, मुंबईचे अपर पोलिस आयुक्त अशा पोलिस खात्यातील वेगवेगळ्या पदांवर आजतागायत कार्यरत असणारे विद्यास नांगरे पाटील मला भावतात, ते त्यांच्या वक्तृत्वामुळे आणि त्यांच्या आत्मकथनात्मक पुस्तकांमुळे. पद-पैसा-प्रतिष्ठा मिळाल्यानंतर माणूस बदलतो असे म्हटले जाते, परंतु नांगरे पाटील मात्र त्यास अपवाद वाटतात असे मला त्यांच्या आत्मकथनातून जाणवले. अनेक पुरस्कारांनी गौरवांकित झालेल्या नांगरे पाटलांचे पाच अजूनही कोल्हापूरच्या लाल मातीशी घट्ट बांधलेले आहेत. त्यांचे व्यक्तिमत्त्व तरुणांना भुरळ पाडते यात शंका नाही. त्यातही स्पर्धा परिक्षेची तयारी करणाऱ्या नवशिक्षितांचे ते 'आयडॉल' आहेत, असे म्हणावेसे वाटते.

नांगरे पाटील यांच्या आत्मकथनात्मक कादंबऱ्या

विद्यास नांगरे पाटील यांची 'मन में है विश्वास' ही आत्मकथनात्मक कादंबरी राजहंस प्रकाशनाने मे, २०१६ मध्ये प्रकाशित केली व त्यानंतर नुकतीच जानेवारी, २०२१ मध्ये मेहता पब्लिशिंग हाऊस ने त्यांची 'कर हर मैदान फतेह' ही दुसरी आत्मकथनात्मक कादंबरी प्रकाशित केली. या दोन्ही पुस्तकांतून त्यांनी केलेले वर्णन वाचकांचे मनोबल वाढविण्याचे काम करते. विशेषतः खेड्यातील धडपडणाऱ्या तरुणांना दिशा देण्याचे काम ही दोन पुस्तके करतात.

लेखकाने आपल्या दोन्ही पुस्तकांना दिलेली शीर्षकेही विशेष लक्षवेधी वाटतात. दोन्ही पुस्तकांचे लेखन मातृभाषेत केले असले तरी त्यांची शीर्षके मात्र हिंदीमध्ये आहेत. 'होंगे कामयाब' या हिंदी गीतातील चरणाचा वापर करून 'मन में है विश्वास' हे पहिले आत्मकथन व त्यातील 'विश्वास' हा शब्द नांगरे पाटलांच्या नावाशी संबंधित असल्याने त्याचा केलेला सुयोग्य वापर वाचकांच्या मनात विश्वासाहता निर्माण करते. तर 'कर हर मैदान फतेह' ह्या दुसऱ्या आत्मकथनाच्या शीर्षकातून आयुष्याची मोहीम कशी 'फते' करावी. याचे धडे वाचकांना मिळतात. ही दोन्ही आत्मकथने वाचकांना त्यांच्या समर्पक शीर्षकांमुळेही स्वतःफडे आकृष्ट करतात.

तरुणांचा आत्मविश्वास द्विगुणीत करणारी आत्मकथा : मन में है विश्वास

खेड्यांचे साम्राज्य असणाऱ्या आपल्या राज्यातील बहुसंख्य लोक ग्रामीण भागात राहतात व शेतीशी जोडलेले आहेत. शेतकरी कुटुंबातील 'भावड्या' जर आय. पी. एस. अधिकारी होतो तर मग आपण का नाही? असा प्रश्न प्रामाणिकपणे झटणाऱ्या प्रत्येकाच्या मनाला येतचून जातो. शेती, गुरे-ढोरे, गावकी-भावकी, गावातील हिडीस राजकारण असा सारा ग्रामीण परिसर पुस्तकात

एकवटला आहे. पुस्तकातील या सर्व गोष्टी वाचकांना आपल्या वाटतात. खेड्याबद्दल लेखकाने म्हटलेलेच आहे, 'खेडेगाव हे खरंतर विद्यापीठासारखं असतं' (पृ.क्र ४१) आजी, आई, वडील, काका, काकी, मामा, आत्या अशा कुटुंबवत्सल घरात वाढलेल्या आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे कोल्हापूरच्या शिवाजी विद्यापीठातून कला शाखेची पदवी घेणारा लाल मातीतील 'रांगडा गडी' जेव्हा यशस्वी होतो तेव्हा त्या यशाला वेगळे महत्त्व प्राप्त होते. एकत्र कुटुंबामध्येच खऱ्या अर्थाने मुलांचा सर्वांगीण विकास होतो, हेच इथे सिद्ध होते. लेखकाला मार्गदर्शन करणारे काका त्याला म्हणायचे, "न्यूनगंड फेकून दिला की सगळे प्रश्न अपोआप सुटतात. स्वतःला कोणापेक्षाही कमी समजायचं नाही झाकली मुठ सव्वा लाखाची ठेवायची नाही. कशाचीही भीती बाळगायची नाही" (पृ.क्र.५) तर गावचे वस्ताद 'वाघाच्या काळजाचा आहेस भावड्या' (पृ.क्र. १०) अशी पाठीवर कौतुकाची थाप देतात, तर 'भावड्या आता तू जवान झालास'. (पृ.क्र.३८) असे मित्रत्वाच्या सुरात सांगणारे डॉक्टरमामा, तर सुरुवातीला अपेक्षा व्यक्त करताना वडील म्हणतात, 'अभ्यास करून मोठा साहेब हो.' (पृ.क्र.११) व लेखकाला जेव्हा यश मिळते तेव्हा 'भावड्या माझ्या वाघा.' व आई म्हणते 'आमच्या आयुष्याचं सार्थक झालं रे बाबा !' (पृ.क्र.१९५) अशा वाक्यांबरोबर वाचकांचे डोळे पाणावतात.

एकूण अकरा प्रकरणांमध्ये सदर पुस्तकाची विभागणी झालेली असली तरी त्याचे दोन भाग केल्यास लेखकाचे शिक्षण व स्पर्धा परीक्षेची तयारी असे करता येतात. शिक्षण या भागात प्राथमिक पासून उच्च शिक्षणापर्यंतचा भाग घेता येतो. लेखकाच्या मनात शिक्षकांच्या विषयी आदर असल्याचे दिसते. लहानपणी वेळीच कानउघाडणी करून जबाबदारीची जाणीव करून देणाऱ्या कदम बाई, लाकोळे गुरुजी, सुतार गुरुजी तसेच माध्यमिक शाळेतील दिगवडेकर सरांनी लेखकाला गुद्यांनी नाही तर मुद्यांनी भांडायला शिकवले त्याचा फायदा पुढे मुलाखतीत झाला. या शिक्षकांनी त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा पाया रचला व कॉलेजमधील शिक्षकांनी त्यावर कळस चढविला. या काळात ते ज्यावेळी ध्येयापासून परावृत्त होत, त्या त्या वेळी त्यांना खडसावणारी माणसे भेटली. हॉटेलवाल्या मद्रासी रवीअण्णानं अन्नाचं महत्त्व पटवून दिलं. याच काळात देशमुख साहेबांनी त्यांच्यात उत्साह भरला. अण्णा हजारेंच्या गावाच्या भेटीतील त्यांचे हे बोल,... 'तुम्ही स्पर्धा परीक्षेची तयारी करतायना?' मग मोठे साहेब व्हा. माझा आशीर्वाद आहे. पण नंतर मात्र त्याग करा. या देशासाठी, या मातीसाठी, आपल्या सगळ्या सरकारी सुखसोयींचा त्याग करा. भ्रष्टाचारापासून दूर राहा. जगामध्ये तीन सुंदर क्रियापदं आहेत, प्रेम करणं, सेवा करणं आणि मदत करणं (पृ.क्र.६९) प्रेरणादायी होते. तसेच निकम हवालदारांनी, 'हे बघ, तुझ्याकडे अख्खा गाव मोठ्या अपेक्षेनं पाहतो' (पृ.क्र.६९) ही दिलेली जाणीव महत्त्वाची ठरली. एकंदर या काळातच आपला 'भावड्या' खऱ्या अर्थाने घडला आहे.

स्पर्धा परीक्षेची तयारी हा भाग उत्कंठावर्धक तर आहेच शिवाय धडपडणाऱ्या तरुणांसाठी दिशादर्शकही आहे. अभ्यासात येणाऱ्या प्रलोभनांचा अडथळा दूर करण्यासाठी काय करावे? भुरळ पाडणाऱ्या मोहापासून चार हात लांब कसे राहावे? या प्रश्नांची समर्पक उत्तरे या भागातून मिळतात. तसेच 'असाध्य ते साध्य करिता सायास। कारण अभ्यास तुका म्हणे।।' या संतवचनाचेही दर्शन घडते. लेखकाने घेतलेले अथक परिश्रम वाचकांना प्रेरणा देतात. त्यांच्याही आयुष्यात भरकटत जाण्याचे क्षण आले होते, पण त्यांना 'गरुडाप्रमाणे भरारी घेण्याची इच्छा असेल तर, बदकांसोबत पोहण्यात वेळ घालवू नकोस' तसेच 'आताच लोहा गरम आहे, घाव घाल,' (पृ. क्र.१०९) असे

सांगणारे यादव साहेब घेतले किंवा मन प्रेमाकडे झुकल्यावर त्यांना भानावर आणणारी मिस परांजणे घेतली-म्हणूनच विश्वासचे विश्वास नांगरे पाटील झाले. आजच्या तरुणांना आपुलकीने सांगणारं जर कुणी घेतले नाही तर त्यांनी निश्चितपणे हे पुस्तक वाचावे. म्हणजे त्यांचा उत्साह द्विगुणीत होईल. लोकमान्य टिळकांच्या 'गीतारहस्य' या पुस्तकाचे ज्याप्रमाणे स्वातंत्र्योत्सुक तरुणांना ध्येयवेडं केलं होतं, तसं हे पुस्तक तरुणांना 'वेडं' करील असं मला वाटतं.

तरुणांच्या मनात विजिगीषू वृत्ती भरणारी आत्मकथा : कर हर मैदान फतेह

सद्य आत्मकथन फक्त स्पर्धा परीक्षेची तयारी करणाऱ्या तरुणांनाच मार्गदर्शन करते असे नसून समस्त तरुण वर्ग व वाचकांनाही आयुष्यात 'फते' होण्याचा मूलमंत्र देते. एकूण बारा प्रकरणांत विभागलेल्या या पुस्तकाच्या सुरुवातीच्या भागात पोलिस अधिकाऱ्याच्या कारकीर्दीत मिळणाऱ्या सर्व प्रशिक्षणांचा सविस्तर आढावा आहे. 'शीलं परम भूषणं' या प्रकरणातील 'भविष्याचा विचार राशी भविष्य पाहून किंवा हस्तरेषा पाहून करायचा नाही. नक्षत्र, राहु, केतू, शनी कोण आहेत माझी वाट आढवायला? माझ्या आणि माझ्या स्वप्नांच्यामध्ये का बरे येईल साडेसाती?' (पृ. क्र. १५) हे वाक्य देवभोळेपणे वागणाऱ्या तरुणांच्या डोळ्यात जळजळीत अंजन घालते. महाराष्ट्राच्या राकटपणाला व कणखुरपणाला अधोरेखित करताना लेखक वाचकांना शिवाजी-संभाजी व पानिपतच्या युद्धांची आठवण करून देतात. प्रशिक्षणादरम्यान मरगळ येणे, निरुत्साही वाटणे साहजिकच असते. अशावेळी टीम लीडर असणारा हेमंत आवाज द्यायचा, 'भावडया, उठा, अजून लय लांब पट्टा गाठायचा आहे. ये तो शुस्वात है। पिकचर अभी बाकी है।' (पृ. क्र. २९) अशी वाक्ये वाचकांच्या मनातील दुबळेपणा छटकण्यास मदत करतात.

लेखकाने सद्यःस्थितीत भेदसावणाऱ्या अनेक प्रश्नांना स्पर्श केला आहे. नवी पिढी आणि आरोग्य, निरोगी शरीर आणि उपचार, व्यवस्थापन जीवनाचे आणि व्यवसायाचे, नैतिक आणि शारीरिक धैर्य, घडणं आणि बिघडणं, मोबाईल, नाती आणि मनाचे आरोग्य, सायबर गुन्हेगारी, अपघात आणि आपण, महिला आणि बालकांवरील अत्याचार, ह्या सान्या प्रश्नांची जर योग्यप्रकारे उकल झाली तर देशासमोरील बऱ्याच अडचणी दूर होतील. 'कोरोना से डरोना' हा मुद्दा तर वाचनीय व प्रेरणादायी झाला आहे. ह्या काळात सर्वात जास्त काळ रस्त्यावर असणाऱ्या पोलिस दलाच्या लेखकाने घेतलेल्या काळजीची तुलना फक्त आईच्या वात्सल्याशीच करता येईल, असे मला वाटते. या पुस्तकातून व्यक्ती म्हणून जडणघडण होताना आत्मभान ते समाजभान जागरूक ठेवण्याचे शिक्षण मिळते. शेवटच्या दोन भागात लेखकाने सर्वोच्च पदावर काम करणाऱ्या व्यक्तीने कसे राहावे याचा वस्तुपाठच घालून दिला आहे. 'प्रत्येक पोलिस हा गणवेशासह नागरिक आहे आणि प्रत्येक नागरिक हा गणवेशरहीत पोलिस आहे.' (पृ. क्र. १५४) लेखकाची अशी वाक्ये वाचकांच्या मनात विश्वासाची भावना निर्माण करतात आणि पोलिस खात्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोनही बदलून जातो. 'माझी संघटना: माझे कुटुंब', 'कम्युनिटी पोलिसिंग आणि लीडरशिप' या प्रकरणांतून त्यांनी कामात नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून नवनवे प्रयोग केल्याची माहिती मिळते. यात सिक्स सिग्मा, कायझेन अशा प्रणालींचा वापर, डिग्री पेन्डन्सी, निर्भया पथक अशा उपक्रमांचा समावेश आहे.

लेखक युवकांना डोळ्यांसमोर ठेवून अनेक प्रसंग सांगताना दिसतात. अपघातातील तरुणांच्या मृत्युविषयी लिहिताना लेखक म्हणतात, 'या तरुणांची संख्या युद्धात आजवर मृत्युमुखी पडलेल्या सैनिकांच्या संख्येच्या कितीतरी पटींनी अधिक आहे.' (पृ. क्र. २०४), 'आपल्या मनावर बांडगुळाप्रमाणे

वाढून अधिराज्य गाजवणाऱ्या मोबाईलचा बंदोबस्त येनकेन मार्गाने करावाच लागेल'. (पृ. क्र. १९१), 'युवावस्थेतील वेळ शरीर आणि मनाची साधना करण्यासाठी खर्च केला, तर उर्वरित जीवन परिपूर्ण होउ शकेल.' (पृ. क्र. १००) तरुणांचा देश असे संबोधल्या जाणाऱ्या आपल्या देशातील तरुणांसाठी अशी वाक्ये म्हणजे जीवनमंत्रच आहेत. पुस्तकातील प्रत्येक प्रसंग अंगावर रोमांच उभे करतो. आयुष्य खडतर असतेच पण संकटांना धीराने सामोरे कसे जायचे, हे ह्या पुस्तकातून कळते. असे प्रसंग पुस्तक वाचण्याचा अनुभव समृद्ध करतात.

पुस्तकांचे साहित्यिक मूल्य

लेखकाने वापरलेली सहजसुंदर भाषा हे या पुस्तकांचे यश आहे. साधी, सरळ व सोपी भाषा वापरल्याचा परिणाम चांगला आहे. तसेच याला साहित्यिक मूल्यही आहे. 'मन में है विश्वास' मधील अभ्यास करताना त्यांनी केलेलं वाचन व लेखनावेळी दिलेले साहित्याचे दाखले उत्कृष्ट आहेत. म. गांधीचे सत्याचे प्रयोग, भिष्मराज बाम यांचे 'विजयाचे मानसशास्त्र', अविनाश धर्माधिकारी यांचे 'विजयपथ', कुसुमाग्रज यांच्या काव्यपंक्ती यांचा उल्लेख आल्याने यशातील साहित्याचे महत्त्व अधोरेखित होते. 'कर हर मैदान फतेह' मध्येही वेगवेगळ्या संतांची, लेखकांची प्रेरणादायी वचने गुंफली आहेत. आकर्षक मुखपृष्ठ, सुसंगत छायाचित्रे व भाषेला दिलेली कल्पनेची जोड अप्रतिम आहे. मुखपृष्ठावरील भारतीय तिरंगा झेंड्याची छटा व लेखकाचा वर्दीतील फोटो मनात राष्ट्राभिमान जागवतो व वर्दीविषयी 'विश्वास' निर्माण होतो.

अशाप्रकारे वेगळ्या रंगाढंगातील ही दोन आत्मकथने वाचकांना व्यक्तिमत्त्वाच्या समृद्धीसाठी साद घालतात. अशी पुस्तके ही नव्या पिढीची मागणी आहे. 'जीवन बदलले की साहित्य बदलणारच. जीवनात नवेपणा आला की साहित्यातही नवेपणा येतो. हा नवेपणा शब्द, भाषा, अभिव्यक्ती, आविष्कार यात असतोच. पण त्याशिवाय आशय, अनुभव, जीवनदर्शन, जीवन चित्रण यातही असतो.'^२

विजेते वेगळ्या गोष्टी करित नाहीत.....

शिव खेरा यांच्या 'यश तुमच्या हातात' या पुस्तकाच्या पहिल्या पानावरच 'विजेते वेगळ्या गोष्टी करित नाहीत, प्रत्येक गोष्ट वेगळेपणाने करतात.' हे वाक्य लिहिले आहे. हे लेखकाला तंतोतंत लागू पडते. सदर पुस्तके वाचून युवकांनीही त्यातून स्फूर्ती व प्रेरणा घ्यावी. लेखकाप्रमाणे स्वतःची बलस्थाने ओळखून मार्गक्रमण करावे. स्वतःच्या कल्पित्या वापरून यशाला गवसणी घालावी. स्वतःप्रमाणेच गावाचा, राज्याचा व देशाचा नावलौकिक वाढवावा. सदर पुस्तकांच्या पाना पानावरून हा वेगळेपणा ओसंडून वाहत आहे. त्यांनी झी मराठीच्या झी युवा उपक्रमातील 'महामानवाला मानवंदना' या कार्यक्रमात युवकांना संदेश देताना म्हंटले आहे, 'आपली जी दैवते आहेत, छत्रपती शिवाजी महाराज, शाहू महाराज, म. फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार, त्यांचे व्यक्तिमत्त्व, त्यांचा इतिहास जरी समोर ठेवला तरी अंगाअंगात रग पेटते, उत्साह संचारतो, ऊर्जा निर्माण होते. आवाहन करतो माझ्या बांधवांना की, आपल्या मुलांना १४-१४, १८-१८ तास अभ्यास करायला लावा. अभ्यास करून कुणाच्या अंगाला भोकं पडत नाहीत, किंवा कुणी मरणार नाही, या महापुरुषांना डोळ्यांसमोर ठेवून आपले भविष्य घडवा. शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा हा मूलमंत्र जर डोळ्यांसमोर ठेवला तर नवी पिढी घडायला वेळ लागणार नाही.' सदर आत्मकथनांतून मला असाच विचारांचा सळसळता उत्साह जाणवला आणि प्रत्येक वाचकालाही तो नक्की जाणवेल.

समारोप

सदर आत्मकथनांतून लेखकाची दुर्दम्य इच्छाशक्ती, कामावरील निहा, देशप्रेम, विजिगीषू वृत्ती यांचे प्रत्ययकारी प्रत्यंतर घडते. त्यांच्या सकारात्मक वृत्तीचा व लढाऊ बाण्याचा देशातील धडपडणाऱ्या तरुणांना फायदाच होईल. अर्धा परीक्षा देऊन अधिकारी बनू पाहणाऱ्या तरुणांना तर ही पुस्तके अधिकारी बनण्याचे जणू बाळकडूच देतात. ही पुस्तके वाचल्यास लेखकाची विजिगीषू वृत्ती नवयुवकांमध्ये उतरेल व उमद्या मनोवृत्तीचे अधिकारी प्रशासनामध्ये येतील, असे म्हणावेसे वाटते. तसेच इतर वाचक पुस्तक वाचनाने समृद्ध होतील.

संदर्भ टीपा

- १) मुलाटे वासुदेव : 'दलितांची आत्मकथने', स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद, दुसरी आवृत्ती, २००३, पृ.क्र.२२
- २) तत्रैव, पृ.क्र. १९
- ३) पाटील विश्वास, 'मन में है विश्वास', राजहंस प्रकाशन, पुणे, बारावी आवृत्ती, ऑगस्ट २०१६
- ४) पाटील विश्वास, 'कर हर मैदान फतेह', मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, दुसरी आवृत्ती, फेब्रुवारी, २०२१
- ५) खेरा शिव, 'यश तुमच्या हातात'

